HERAKLEİTOS

KIRIK TAŞLAR

Çeviri: ALOVA



KLASİKLER 69

Can Yayınları 1765

1. basım: 2008
2. basım: Ocak 2012
E-kitap 1. sürüm Ekim 2014, İstanbul
Ocak 2012 tarihli 3. basım esas alınarak hazırlanmıştır.

Yayına hazırlayan: Celâl Üster

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

ISBN 978-975-07-2389-6

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 10758

HERAKLEİTOS

KIRIK TAŞLAR

Çeviri
Alova



ALOVA, 17 Haziran 1952'de Ankara'da doğdu. ODTÜ Mühendislik Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda öğrenim gördü. 1970'lerden başlayarak yazdığı şiirlerini *En Son Çıkan Şarkılar* (1980), *Giz Dökümü* (1989), 1996 Cemal Süreya Şiir Ödülü'ne değer görülen *Bitik Kent* (1995) ve *Dizeler* (2001) adlı kitaplarında topladı. Dünya şiirinden hazırladığı antolojilerin yanı sıra Lorca, Iuvenalis, Catullus, Guillevic, Neruda, Kavafis gibi şairlerin yapıtlarını dilimize kazandırdı. Seferis'in *Bir Şairin Günlüğü* adlı yapıtının çevirisiyle 2004 Dünya Kitap Çeviri Ödülü'nü aldı.

Dostum Mehmet Aközer’e

ALOVA

Hemen kıvırma sonuna kadar papirüs rulosunu
Ephesos'lu Herakleitos'un. Yol çetin,
sis içinde ortalık, her yan zifirî karanlık.
Ama biri anlatmaya bir başlasın,
güneşten berrak gelir sana o sözler.

(Anonim)

Ve kollarının arasında
Kırık taşlar bulmak isterdim: Tanrı'nın sözleri
Kırık taşlar: Herakleitos'tan parçalar.

ODİSSEUS ELİTİS

Kırık Taşlar üzerine

Bu kitap, İonyalı filozof Herakleitos'un büyük yapıtından günümüze kalabilmiş az sayıdaki "Parçalar"ın şiirleştirilmesi gibi bir amaç gütmüyor. "Parçalar" çevrilirken izlenen ilke, şiir sanatının teknik olanaklarından olabildiğince yararlanarak Herakleitos'un düşüncesini en yalın, en çarpıcı biçimde Türkçeye aktarmaktı. Bu açıdan, "Parçalar"a Herakleitos düşüncesini Türkçede manzum teknikle söyleme denemesi denebilir. Türkçenin lakonik özelliğinin yanında, Herakleitos'un bilicilerin üslubundan esinlenerek, görüşlerini peygamberce bir edayla söylemesi, böyle bir çalışmaya olanak sağlamıştır.

Beni "Parçalar"ı çevirmeye yönelten etkenlerden birincisi, arkasında derin bir düşünce geleneği olmamasına karşın, bu büyük filozofun ateşe, suya, toprağa, güneşe "çıplak akıl"la bakarak, evrensel yasaları çözmeye çalışması ve olağanüstü sezgisiyle çağının yüzyıllarca ötesine taşarak Avrupalı filozofların bir düşünce yöntemi olarak benimsedikleri "diyalektik"i gözlem yoluyla keşfetmesi, her şeyin sürekli bir akış halinde olduğunu sistemli bir biçimde açıklamasıdır... Hegel, *Mantık Bilimi*'ne Herakleitos'un bütün sözlerini aldığını yazar. Sol-Hegelcilik' ten gelen, XX. yüzyılı büyük ölçüde etkileyen Marx yoluyla Herakleitos düşüncesinin çağımızın üzerindeki etkisini yadsımak mümkün değildir.

Bir başka etken, bu büyük zekânın, yalnızlığıdır. Herakleitos'un Ephesoslularla, hele yöneticilerle hiç anlaşamadığını biliyoruz. Öyle ki, sonunda dağlara çekilmiş, bitkilerle beslenip, tam bir münzevi yaşam sürmüştür. Bunlar söylenti olmakla birlikte, "Parçalar" derinlemesine okunursa, onun bu tür bir yaşamı seçmiş olma olasılığı akla yatkın gelmektedir. Öte yandan, Herakleitos'un kimi "Parçalar"ını okuyan Sokrates'in okudukları karşısında hayranlık duyduğu, ama anlamak için, "Deloslu bir dalgıç gerek," dediği yazılıdır.

Herakleitos, yaygın ününe ve etkisine karşın, yüzyıllarca "muammacı", "karanlık", "ağlayan" gibi sıfatlarla anıldı. Ancak XVIII. ve XIX.

yüzyılların Avrupa düşüncesinde gerçek yansımasını bulabildi.

Üçüncü etken, Herakleitos'un birkaç sözcükte indiği o büyük derinliğin Türkçe söyleyişe çok uygun düştüğünü fark etmemdir:

Aynı ırmağa
    girdiğimizde
        girmeyiz
Biziz
    değiliz

Düşündükçe daha da derinleşen bu sözler, sanırım, pek az dilde altı sözcükle anlatılabilir. Bu açıdan, *Kırık Taşlar* daha çok, bir dil çalışması oldu benim için.

Bana kalsa, bu kitaba yalnız "Parçalar"ı koyar, başka tek sözcük yazmazdım. Okur bu *Taşlar*'ı "çıplak akıl"la okusun diye; tıpkı Herakleitos'un suyu, ateşi okuduğu gibi.

ALOVA

PARÇALAR

I

Her zaman var olsa da Logos
insanlar kavrayamıyorlar onu
duymadan önce de
bir kez duyduktan sonra da

Her şey bu Logos'a göre
olup bitse de
insanlar
    hiçbir şey yaşamamış gibiler

Benim
    her şeyi
            doğasına göre ayırarak
ve nasıl olduğunu göstererek
açıkladığım
            sözler
                    işlerde bile

Ötekilerse
bilmiyorlar yaptıklarını uyanıkken
uykudayken yaptıklarını
unuttukları gibi

II

Demek
          izlemeli
                    ortak olanı
Ortak olsa da Logos
çoğunluk yaşar
kendine özgü
düşüncesi varmış gibi

III

Beni değil
Logos’u dinlemek
bilgelik

Uyuşmak
her şeyin
Bir olduğunda

IV

Bu dünya düzeni ki
rastgele süprüntülerden bir yığın

V

Belirli bir düzen
belli bir zaman var
değişmesi için dünya düzeninin
uyarak
        yazgılı-zorun’a

VI

Dama oynayan
bir çocuktur zaman

Krallık çocukta!

VII

Karşıtımız iyi bize

VIII

Bilmezler ki
Nasıl uyuşur karşıtlar

Uyumu
        karşıt
                gerilimlerin

Yay ile lir gibi

IX

Bütündür karşıtlar
bütün değil

Birbirlerini
                    çekip
                            iterek

Uyumludur
              uyumsuz

Bir
    her şeyden
                        doğar

Her şey
              Bir'den

X

Çırpıcı tarağında
düz yol
            kırık yol
                        bir
                           aynı

XI

Yukarı
          aşağı
                yol
bir
    aynı

XII

Çemberde
baş
son
bir

XIII

Deniz
en arı
en katışık su

Balıklar içebilir
iyi onlara

İnsanlar içemez
ölümcül

XIV

Aynı şey içimizde
diriyle ölü
uyanıkla uyur
gençle yaşlı

Biri olur öbürü
öbürü biri

XV

Ölümlüler ölümsüz
ölümsüzler ölümlü

Biri öbürünün
ölümünü yaşar
yaşamını ölür

XVI

Soğuk ısınır
sıcak soğur

Islak kurur
kuru ıslanır

XVII

İyi
kötü
bir
aynı

Kesip
biçen
dağlayan
acı veren
hekimler

bir de ücret isterler
bunun için

XVIII

İyi değil
insanın
her istediğini
elde etmesi

Sayrılık
sağlığı hoş kılan

İyiliği
kötülük

Bolluğu
açlık

Dinlenmeyi
yorgunluk

XIX

Yay'ın ismi: yaşam[1]
İşi: ölüm

1. (Eski Yun.) *ßιós*: yay; *ßíos*: yaşam. (Ç.N.)

XX

Savaştır
        her şeyin babası
                        kralı

Kimini tanrı kıldı
                    kimini insan

Kimini köle
            kimini özgür

XXI

Bilin ki
        her şeyde ortak
                        savaş

Çekişmedir adalet

Çekişerek
        var olup
                yok olur
                        her şey

XXII

Bütün bunlar olmasaydı
kimse bilmeyecekti
adalet sözünü

XXIII

Yasa:
    boyun eğmek
                Bir’in
                    sözüne

XXIV

Gizli uyum
güçlü
açıktan

XXV

Doğa gizlenmeyi sever

XXVI

Beklenmeyi
beklemezsen
bulamazsın

Öylesine bulunmaz

XXVII

Yeni
yepyeni
sular akar
aynı ırmağa
girenlerin üstünden

(O ırmak ki)
dağıtır
toplar
birikir
akar
yaklaşır
uzaklaşır

XXVIII

Aynı ırmağa
girdiğimizde
girmeyiz

Biziz
değiliz

XXIX

İki kez
giremezsin
aynı ırmağa

XXX

Her şey
ateşle değişilir

Ateş her şeyle

Altın malla
mal altınla
nasıl değişilirse

XXXI

Ateş
gereksinim:
doyum

XXXII

Ateş havanın
ölümünü yaşar
hava ateşin
su toprağın
toprak suyun

XXXIII

Ateş gelecek

Her şeyi yargılayıp
ele geçirecek

XXXIV

Yıldırımdır
her şeyi
yöneten

XXXV

Bu dünya ki
her şey için aynı

Ne tanrı yapısı
ne kul

Hep var idi
                    var
                        var olacak:

Bir ölümsüz ateş ki
ölçüyle alevlenip
ölçüyle sönen

XXXVI

Söndürmeli ölçüsüzlüğü
büyük yangınlardan çok

XXXVII

Ateş dönüşümleri:

İlkin deniz

Deniz ki
yarısı toprak
yarısı “yakıcı”

Toprak ki
dağılır
deniz olur

Ölçülür
toprak olmadan
önceki oranla

XXXVIII

Büyük yıl:

Kışı dev tufan
yazı dünya yangını

Bir, alevler kaplar dünyayı
bir, sular basar

10 800 yıldır bu süre

XXXIX

Nasıl saklansın insan
hiç batmayandan?

XL

Güneş söner yaşlanınca
ama yeniden tutuşur

XLI

Güneş
          insan ayağı
                    kadar

XLII

Her şeyi doğuran mevsimleri
değişimleri belirleyen güneş:

Denetçisi
bekçisi
dönemlerin

XLIII

Ölçülerini aşamaz güneş

Yoksa Erinys’ler
Dike’nin yardımcıları
bulup çıkarırlar onu

XLIV

Ayı:

    Doğu’yla Batı’nın sınırı

Karşısında Ayı’nın
parlak Zeus’un sınırı

XLV

Güneş olmasaydı
bir yıldız gecesi olurdu

XLVI

Güneş her gün yeni

XLVII

Öteki günler gibidir
bir gün

XLVIII

Bütün insanlara özgüdür
kendini bilmek
doğru düşünmek

XLIX

En büyük üstünlük
bilgeliktir
doğru düşünmek

Doğru eyleyip
doğru söylemek
doğasına
göre kavrayıp her şeyi

L

Dinlediklerimden
biri yok ki
anlamış olsun:

Bilgelik
ayrı düşmektir
her şeyden

LI

Bilgelik bir

Bilmek
her şeyin
her şeyle
yönetildiği
düşünceyi

LII

... (bilge kişi) tanınmaz
inanca açlığından insanların

LIII

Aptal her sözde telaşlanır

LIV

Bilgeliği seven
çok şey bilmeli gerçekte

LV

Bir'dir bilge

İstemez
    Zeus denmesini kendine

İster

LVI

Bilgelik
insana değil
Tanrı’ya özgü

LVII

Düşünce herkeste ortak

LVIII

Ruhlar koklar Hades’te

LIX

Bir Logos var ruhta
kendini çoğaltan

LX

Ruh ki
bir soluk veriştir
kavrayan

Gövdeden ayrı
sürekli akan

LXI

Su olmak
ruha ölüm

Suya toprak

Oysa
    topraktan
                gelir su

Ruh sudan

LXII

Orada
burada
yortarak
bulamazsın
ruhun sınırlarını

Öylesine derinde

LXIII

Zevk verir
ruhlara nemlenmek

LXIV

Gösterir yolu
tüyü bitmemiş çocuk
sürçek sarhoşa
bastığı yeri bilmeyen
nemli ruhuyla

LXV

Kuru ruh
en bilge
en iyi

LXVI

Savaşta ölen ruhlar
çok daha temizdir
salgında ölenlerden

LXVII

Ağının ortasında oturan örümcek
sineğin takıldığını görür görmez
nasıl ona doğru koşarsa
ipliğin kopmasından acı duyarcasına

İnsan ruhu da
gövdesinin bir yanı yaralanınca
hızla gider oraya
sımsıkı
          ölçüyle
                    bağlandığı
                                  gövdenin
yaralanmasına dayanamazcasına

LXVIII

Çetindir
    yüreğin arzusuyla
            savaşmak

İstediğini
    ruhun pahasına
            satın alır

LXIX

Uyanıkken gördüğümüz her şey: ölüm

Uyurken gördüğümüz: uyku

LXX

Uyuyanlar da çalışır
dünya işinde

LXXI

İnsan
bir ışık
yakar kendine
geceleyin
gözünün feri gidince

Yaşarken
ölüye dokunur uykuda

Uyanıkken uyuyana

LXXII

Uyanıkların
bir tek
ortak dünyası var

Uyuduğunda
herkes
kendi dünyasına döner

LXXIII

... uyanırlar
ve uyanık bekçileri olurlar
dirilerle ölülerin

LXXIV

Boşuna arıtıyorlar üstlerindeki kanı
yıkanarak kanda

Çamura batmışın
yıkanması gibi çamurda

Gören
deli der böylesine

Bir de
yakarıyorlar şu yontulara
konuşuyormuş gibi evlerle

Bilmeden tanrı nedir
kahraman nedir

LXXV

Dionysos için
geçmeseydi bu alay
söylenmeseydi
ut yerleri için
bu ilahiler
yaptıkları
utanç verici olurdu

Uğruna çılgına döndükleri
bağbozumu şenliklerinde
Dionysos’la birdir oysa Hades

LXXVI

Gece gezginleri
                    büyücüler
                                        Bacchus rahipleri
şarap fıçısı rahibeleri
gizli ayin tacirleri

LXXVII

Sevinçsiz, süssüz, kokusuz
şeyler söylüyor
kudurmuş ağzıyla Sibylla

Bin yıl öteden geliyor
Tanrı’nın konuştuğu sesi

LXXVIII

Kutsal değil
insanlar arasında yapılan
gizem törenleri

LXXIX

Bilicisi Delphoi’deki Tanrı
ne söyler
              ne gizler meramını

Gösterir

LXXX

Adam
çocuktur
Tanrı’nın gözüne

Çocuk nasılsa
adamın

LXXXI

Tanrılar
insanlar
baş üstünde tutarlar
kılıçtan geçenleri

LXXXII

Tanrı:
    gün gece
    savaş barış
    tokluk açlık

Girer türlü biçime

Nasıl anılırsa ateş
tütsülük baharların kokusuyla

LXXXIII

Tanrıya
her şey
güzel
iyi
haklı

İnsana
kimi haklı
kimi haksız

LXXXIV

Bilgelerin bilgesi
maymundur
Tanrı’nın yanında

En güzel maymun
nasıl çirkinse
insanın

LXXXV

Bundan böyle uymaz
şairlerle öykücüleri
meçhul konularda
tanıklığa çağırmak

Çoğu kez
yaptığı gibi atalarımızın
güvenilmez yetkilileri
mahkemeye getirmek

LXXXVI

İnsanlar unutuyorlar
yolun götürdüğü yeri

Ve yabancılar
en sürekli ilişkilerine

Ve garip geliyor onlara
her gün karşılaştıkları şeyler

Eyleyip söylememeli
uyuyanlar gibi

LXXXVII

Çocuk oyunudur insanların görüşleri

LXXXVIII

Yakasına yapışacak adalet
yalan düzenlerin
                    yalancı tanıkların

LXXXIX

Dinlememeli

Çocukların
ana babayı
dinlediği gibi

XC

Hangi düşünceleri
        hangi bilgelikleri?
Peşine düşüp şairlerin
çoğunluğu öğretmen belliyorlar
bilmeden
        kötünün çok
        iyinin az olduğunu

En iyisi
        her şeye yeğ tutuyor
        bir şeyi:
ölümsüz ün
        ölümlüler arasında

Çoğunluksa
        sürü gibi besleniyor
        tıka basa

XCI

Çoğunluk
kavramaz
karşılaştığı şeyleri

Ne de anlar
öğretildiği zaman

Ama öyle görünür

XCII

Ne dinlemeyi
                    bilirler
                            ne konuşmayı

XCIII

Aptallar
sağır gibidir
dinlerken

Varlığıyla
yokluğu bir
dedikleri

XCIV

Yaşamak isterler doğduklarında
yazgılarıyla karşılaşmak
(ya da, daha çok, huzura kavuşmak ölümde)
ve çocuklar bırakırlar arkalarında
yazgılarıyla karşılaşacak

XCV

En saygınlarının
bilip
savunduğu
hayaller yalnızca

XCVI

Hep zengin kalasınız
ey Ephesoslular
belli olsun diye kötülüğünüz

XCVII

Ephesoslular
iyi ederler
kendilerini assalar
bırakıp kenti
yeniyetmelere
o koskoca adamlar

Attılar çünkü Hermodoros'u
en iyi insanı aralarından
dediler:
en iyiyi istemiyoruz aramızda
varsa böyle biri
gitsin başka yere
başkalarının yanına

XCVIII

Akılla konuşanlar
güvenmeli
her şeyde ortak olana
bir kent
nasıl güvenirse
yasalarına
daha da büyük
bir güvençle

Tüm yasaları
çünkü insanoğlunun
beslenir
bir tek
tanrısal yasayla

İstediğince güçlüdür çünkü o

Her şeye yetip artar

XCIX

Gökbilimle uğraştı Thales

C

Kimi günleri iyi
kimi günleri kötü
sayıyordu Hesiodos

Bilmiyordu çünkü
her gün
            bir
               aynı

CI

Mnesarkhos oğlu Pythagoras
herkesten çok sorgulayıp durdu
ve bu yazıları seçip ayırdı

Ona göre
            kendi bilgeliği
çok şey bilen
            bir muzırın sanatıydı

CII

Düzenbazların şahıydı Pythagoras

CIII

Çok bilmek
                öğretmez akıllı olmayı

Öğretse
          Hesiodos'la Pythagoras'a öğretirdi
bir de Ksenophanes'le Hekataios'a

CIV

Çoğunun öğretmeni Hesiodos

Her şeyi bildiğini sanır herkes

Günü geceyi bilmeyen biri

Oysa birdir ikisi

CV

Priene'de yaşadı
                    Teutamas oğlu Bias

O ki
    herkesten akıllıydı

CVI

Bilgeler bilgesi Homeros gibi
Yunanlılar arasında

Yanıldı insanlar
görünür nesneleri tanımada

Yanıltmıştı çünkü onu
bitlerini kıran çocuklar:

Görüp tuttuğumuzu bırakırız
göremeyip tutamadığımızı götürürüz
derken

CVII

Yanılıyordu Homeros derken:

Şu çekişme ortadan kalksa
tanrılar, insanlar arasında

Uyum olmazdı müzikte
yüksek ile alçak olmasa

Canlılar olmazdı
dişiyle erkek olmasa

CVIII

Yarışmalardan çıkarıp
kırbaçlamalı Homeros’u
Arkhilokhos’u da öyle

CIX

Gökbilimciydi Homeros

CX

Yeğdir bana
görülen
işitilen
algılanan

CXI

Gözler
kulaklar
kötü tanıktır
insanlara

Ruhları
anlamasa
dillerinden

CXII

Gözler
daha şaşmaz tanıklardır
kulaklardan

CXIII

Her şey
          dumana
                    dönüşseydi

Burun delikleri
ayırırdı onları

CXIV

Işık gibi
yanıp söner
insan geceleyin

CXV

Bezginlik verir
aynı efendilere çalışmak
onlarca yönetilmek

CXVI

Değişerek dinlenir

CXVII

Altın arayanlar
çok kazıp
az bulurlar

CXVIII

Eşek
samanı
altına yeğler

CXIX

Mutlu olur
                yemek için
                                acı burçak
bulan öküzler

CXX

Domuz çamurla yıkanır
kümes hayvanı toz toprakla

CXXI

... haz duymak batakta

CXXII

Her hayvan
sopayla sürülür
otlağa

CXXIII

Köpekler
tanımadıklarına
havlarlar

CXXIV

Tezekten çok
cesetlere yaraşır
def edilmek

CXXV

Bir erkek
otuzunda
büyükbaba olabilir

CXXVI

En iyi bir
            on bin bana

CXXVII

Kykeon bile ayrışır
karıştırılmazsa

CXXVIII

En iyisi
gizlemek deliliği

Zordur ama gevşeyince
kadehlerden sonra

CXXIX

Güvenilmezlik
kaçar gözden

CXXX

Rastgele varsayma
büyük şeyler üstüne

CXXXI

Karakter
insanın
kaderidir

CXXXII

Kendimi aradım

CXXXIII

Öldüklerinde
ne bekledikleri
ne düşledikleri
şeyler bekler insanları

Herakleitos’un düşüncesi, yaşamı ve kitabı

Herakleitos’un düşüncesi[2]

LOGOS Herakleitos’a göre insanlar, şeylerin temelinde yatan tutarlılığı kavramaya çalışmalıdır. Bu tutarlılık her şeyde ortak olan düzenin formülü ya da öğesi niteliğindeki Logos’ta ifadesini bulur. Logos’un teknik anlamları Herakleitos düşüncesinde “ölçü”, “orantı” gibi temel kavramlarda yatar. Ortak bir plan ya da ölçüye uyan düzenin ana ilkesi şöyle açıklanabilir: Görünüşte çoğul ve tümüyle farklı olmalarına karşın, bütün şeyler gerçekte tutarlı bir bileşim içinde bir birlik sağlarlar ve insanlar bu birliğin bir parçasıdır. İnsanların yaşamlarını yeterli bir biçimde gerçekleştirebilmeleri için bu ilkenin kavranması mantıksal açıdan zorunludur. Logos, Herakleitos’a göre, şeylerin temel öğesiydi ve pek çok bakımdan, temel kozmik öğe olan ateşle özdeşleşiyordu. Herakleitos düşüncesinde dünyanın türlü halleri, temel bir buluşa yaslanarak, sistematik bir biçimde açıklanır. Buna göre, bütün türlerde görülen doğal değişiklikler düzenli ve dengelidir. Bunu sağlayan, şeylerdeki ortak öğe olan ateştir. Dış dünyadaki değişiklikler kadar, insan davranışlarını da Logos yönetir. Ruh ateşten yapılmıştır ve bir bölümü, dünya düzeninin bir bölümü gibi, sönüktür. Şeylerin gerçek yapısını, bir başka deyişle Logos’u anlamak, ruhlarımızın aşırı nemlenmemesi ve kişisel aptallıklar yüzünden etkinliğini yitirmemesi için gereklidir.

BİR VE ÇOĞUNLUK Herakleitos’a göre, Çoğunluk olmadan Bir; Bir olmadan Çoğunluk olamaz. Dünya aynı zamanda Bir ve Çoğunluk’tur. Bir’in birliğini oluşturan, Çoğunluk’un “karşıt gerilimi”dir. Bir’in Çoğunluk içinde farklılaşması ve Çoğunluk’un Bir ile bütünleşmesi hem sonsuz, hem de eşzamanlıdır.

ATEŞ Dünya hiç sönmeyen bir ateştir. Bu ateşin bir bölümü her zaman, öteki iki dünyevi kütleyi; denizi ve toprağı oluşturmak üzere söner. Ateş, deniz ve toprak arasındaki değişimler birbirlerini sürekli olarak dengeler. Saf ateşin (aither) yönetsel bir gücü vardır. Ateş maddenin arketipik formudur. Bir bütün olarak dünya düzeni, bir yandan ölçüleri sönerken, öbür yandan yeniden tutuşan bir ateş olarak tanımlanabilir. Bu koşullar her zaman vardı, her zaman var olacaktır. Miletos Okulu anlamında kozmogoni Herakleitos'ta yoktur. Ateş, Thales ya da Anaksimenes'teki su ve hava gibi bir ilk madde değildir. Saf kozmik ateşe Herakleitos, aither diyordu. Bu parlak ateş ışıldayan gökyüzünü dolduruyor ve dünyayı çepeçevre sarıyordu. Aither'e yaygın bir biçimde, ruhların barındığı, tanrısal bir yer olarak bakılıyordu. Anaksimenes'in düşünmüş olduğu gibi soluk değil de, ateşin ya da aither'in ruh olarak algılanmış olması, ateşin maddenin denetleyici gücü olarak seçilmesinde etkili olmuş olabilir. Dünya düzeni (kozmos) genel olarak, toprak kütlelerinden ve denizden oluşur, bunları ateşin ya da aither'in parlak zarı kaplar. Bu ateşi Herakleitos kozmolojik süreçlerin itici kaynağı olarak görüyordu. Buradan yağmur oluşur, yağmur denizi besler ve denizden yükselen nemli buharla (çünkü ateş nemi "tüketir") yeniden dolar. Ksenophanes'in göstermiş olduğu gibi, deniz toprağa dönüşür ve toprak başka zaman ve mekânlarda suya dönüşür. Üç kütle arasındaki değişimler öylesine eşzamanlıdır ki, her birinin bütünlüğü aynı kalır. Ne kadar toprak denize dönüşürse, o kadar deniz toprağa dönüşür... Deniz ile "yakıcı" (ateş) arasındaki ilişki de böyledir. Logos ya da orantı aynı kalır. Geniş ölçekli bir kozmolojik değişim içinde, bu kez söz konusu olan yine ölçü ve değişimin düzenidir.

AKIŞ-IRMAK Dünyaya "hiç sönmeyen bir ateş" olarak bakarsak, her zaman şeylere nasıl dönüştüğünü, her şeyin de her zaman ona nasıl geri döndüğünü kavrayabiliriz. Buysa, nesnelerin devinimine ve değişimine bakışımızda belirli bir yöntemi gerektirir. Sürekli yanan bir ateş her zaman yakıt tüketir ve dumanını bırakır. Her şey bir yakıt işlevi görerek ateşle birlikte yukarıya doğru tırmanır ve ateşi besledikten sonra aşağıya doğru iner. Tüm gerçeklik hiç durmadan akan bir ırmak gibidir. Hiçbir şey bir an bile durmaz. Görünen şeylerin özü sürekli bir değişim içindedir. Herakleitos, görünürde devinimsiz bile olsa, herhangi bir nesnenin, akışın bir parçasından başka bir şey olmadığını söyler. Ona göre bu nesneyi

oluşturan madde, zamanın birbirini izleyen iki anında asla aynı değildir. Herakleitos'ta ırmak imgesi, sürecindeki dengenin ve ölçünün korunmasına bağımlı bir tür birliği betimler. Herakleitos'un ırmağı her bir değişimin mutlak sürekliliğini vurgular: Her şey ırmak gibi sürekli bir akış içindedir.

YUKARI VE AŞAĞI YOL Parlak buhar güneşin çanağında tutuşup dışarı çıktıktan sonra karanlık "yakıcı" olarak tekrar ortaya çıkar ve bir kez daha denize döner. Bir sonraki aşamada su sürekli olarak toprağa dönüşür. Denizin toprak olduğu oranda, toprak da suya dönüşür. Ve deniz, toprak olmadan önceki oranla ölçülür. Yarısı toprak, yarısı "yakıcı"dır. Bunun anlamı; herhangi bir anda, denizin yarısının "yakıcı" olduğu halde aşağı yola yöneldiği, öbür yarısının ise henüz toprakken yukarı yola çıktığıdır. Denizin yağmur tarafından çoğaltılması ölçüsünde su toprağa dönüşür. Su, buharlaşma yoluyla azaldığı ölçüde de toprak tarafından beslenir. Sonuç olarak, denizden çıkan parlak buharın güneşin çanağında tutuşturulmasıyla "yukarı ve aşağı yol" çevrimi tamamlanmış olur.

ÖLÇÜ Bütün bu sürekli akışa karşın, nasıl oluyor da şeyler görece durağan görünüyor? Bu soruya Herakleitos'un yanıtı şöyleydi: Her bir maddenin formu uzun bir dönem içinde aynı kalmasına karşın, özü sürekli olarak değişmektedir. Bu olguya bağlı olarak "ölçüler"e uyulmaktadır. "Hiç sönmeyen ateş"in belirli ölçüleri her zaman tutuşmaktadır ama öte yandan başka ölçüler yok olmaktadır. Bu ölçüleri güneş asla aşamaz. Her şey ateşle, ateş her şeyle değişilir. Bir başka deyişle, ateş, aldığı kadarını verir.

ÇEKİŞME VE UYUM Maddenin üç halinden –ateş, su, toprak– her biri iki eşit bölümden yapılmıştır. Bunlardan biri yukarı çıkarken, öbürü aşağı inmektedir. Demek ki, her bir şeyin iki yarısı karşıt yönlere çekilmektedir. Şeyleri bir arada tutan işte bu karşıt gerilimdir. Bu "karşıt gerilim", aynı zamanda evrenin "gizli uyum"unu sağlar; bu uyumun öbür yüzüyse çekişmedir. Prof. Campbell şöyle bir benzetmeye başvuruyor: "Ok, kirişi terk ederken eller karşıt yönlere ve yayın farklı bölümlerine doğru gerilirler; lirin tatlı ezgileri varlığını aynı gerilime borçludur. Evren'in gizi bunun aynısıdır." Öyleyse, savaş insan topluluğunda olduğu kadar, yeryüzünde de her şeyin kralı, her şeyin babasıdır. Homeros'un çekişmenin yok olmasıyla ilgili dileğiyse, dünyanın ortadan kalkması için edilen bir duadır.

KARŞITLAR Her karşıt çift hem bir birlik hem de çoğulluk oluşturur. Farklı çiftler, aynı zamanda birbirleriyle bağlantı içindedir. Her bir karşıtlık bir tek kesiksiz bütün oluşturur. Çeşitli bütünler birbirleriyle bağlantı içindedir. Böylece şeylerin bütünsel çoğulluğu, bir tek tutarlı, saptanabilir bütünlük yaratır ki, Herakleitos buna “Birlik” der. LXXXII. Parça’da olduğu gibi, her bir karşıt Tanrı ile açıklanabilir. Tanrı kavramıysa, temelde, Logos’ tan başka bir şey değildir. Şeyleri karşıtlar haline dönüştüren, onların temel öğesi olan Logos’tur. Aynı Logos karşıtlar arasındaki değişimin dengeli ve orantısal olmasını sağlar. Şeylerin birliği yüzeyin altında gizlidir. Bu birlik karşıtlar arasında dengeli tepkimeye bağlıdır. Herakleitos’a göre, “Gizli uyum güçlüdür açıktan” ya da “Doğa gizlenmeyi sever.”
Bu görüşleri, bütün olarak dünyanın işleyiş biçimine uygularsak karşımıza bağlantıları ilk bakışta görünmeyen farklı bileşenlerin bir toplamı çıkar. Karşıtların görünmeyen bağlantıları, gerçekçe, çok daha görünür bağlantı tiplerinden güçlüdür. Dünya düzenindeki bütünsel denge; bir yöndeki değişim, sonunda bir başka yöndeki değişime yol açıyorsa; yani karşıtlar arasında sonu gelmeyen bir çekişme varsa mümkündür.
Çekişme ya da savaş, dünyada değişimin baskın olduğunu göstermek için Herakleitos’un kullandığı iğretilemelerdir.
Herakleitos günün gece, gecenin gün olduğunu söylemiyordu. Bunlar aynı sürecin iki yüzüydü. Başka bir deyişle, ateşle suyun “ölçüleri”nin salınımıydı ve biri olmadan öbürü olmazdı. Ateşin kendisi, kendi birliği içinde bile; hem doyum, hem açlık, hem savaş, hem barıştır. Ateşi başka biçimlere sokan, değişerek dinlenmeye yönelten, karşıtların “gizli uyum”unda kendini gizleyen “doyum”dur. Gereksinim ise ateşi, parlak buharı bir yakıt gibi tüketmeye yöneltir. Yukarı yol, aşağı yolsuz hiçbir şeydir.
Eğer soğuk olmasaydı, sıcak da olmayacaktı. Herakleitos’un en ilginç sözlerinden biri de, iyi ile kötünün bir olduğudur. Ne ki, bu sözle, iyinin kötü, kötünün iyi olduğunu kast etmez. Bunlar bir ve aynı şeyin iki ayrılmaz yarısıdır. Bir şey iyi olabildiğince kötü, kötü olabildiğince iyidir. Bununla birlikte, Herakleitos’ta mutlak bir görecelik yoktur. Dünyanın işleyiş süreci bir daire değil, “yukarı ve aşağı yol”dur.
İki yolun birleştiği üst dorukta bölünmenin ve göreceliğin bulunmadığı saf ateş yer alır. Herakleitos insana bazı şeylerin iyi, bazı şeylerin kötü

geldiğini, ama Tanrı'ya her şeyin iyi geldiğini söyler. "Tanrı" ile burada, kuşkusuz, ateş, "tek bilge" kast edilmektedir.

BİLGE Herakleitos'a göre bilgelik, dünya düzeninin işleyiş biçimini anlamaktır. Bir başka deyişle; şeylerdeki düzenin ortak öğesini ya da benzeşen yapısını kavramaktır. Mutlak kavrayış ise ancak Tanrı tarafından başarılabilir. Tanrı tümüyle bilge olan tek şeydir. Ateş ve Logos bu tümüyle bilge şeyin değişik görüntüleridir. Herakleitos "bilge" ya da "bilgelik"ten iki anlamda söz eder. "Her şeyden ayrı" olarak nitelediği bilgelik, çoğunluğun birliğinin algılanmasıdır. Ayrıca bu terimi bu birliğin kendisine uygulayan Herakleitos, "her şeyin gidişini yöneten düşünce" den söz eder. Bu, iki parçaya, yukarı ve aşağı yola bölünmeyen saf ateşin kendisi, yani bilgeliktir. İnsanlar da ateşe sahip olduğu ölçüde bilge olurlar.
Ruh ateşten oluşur. Nemden gelir, tekrar ona döner; Nem tarafından tümüyle soğurulması, onun ölümüdür. Ruh-ateş, dünya-ateşle bağlantılıdır. Herakleitos'un akılcı-fizyolojik kuramına göre, ruhun yapısı yalnızca gövdenin değil, bütünsel olarak dünyanın yapısıyla da bağlantı içindedir. Etkin bir ruh, kuru, ateşli bir ruhtur. Nemli, örneğin aşırı içkili bir ruh kapasite olarak düşer, çocuksulaşır. Gerektiğinde gövdenin bütün bölümlerine ulaşan ruhun ulaşılmaz sınırları vardır. Erdemli ruhlar gövdenin ölümüyle suya dönüşmezler, sonunda kozmik ateşle birleşmek üzere yaşarlar. "Büyük ölümlere büyük paylar düşer," demekle Herakleitos ruhu kastetmektedir; çünkü ölümden sonra gövdelere, "tezekten daha çok yaraşır def edilmek." Savaşta ölenler, nasıl hastalıktan ölenlerden temiz olabilir? Buna yanıt ikincilerin etkisiz ve nemli olması, sahiplerinin yarı-bilinçli yarı-uyur durumda bulunmasıdır; savaşta öldürülenler ise, tersine, erdemli ve cesurca bir eylemde, ruhları ateşle dolu ölmüşlerdir.

İNSAN Herakleitos dünyayı insanla açıklamaya çalışıyordu, insanı dünyayla değil. İnsan üç şeyden oluşur; ateş, su, toprak... Nasıl makrokozmik ateş bir tek bilgeyle özdeşleştiriliyorsa, mikrokozmik ateş de tek başına bilinçtir. Ateş gövdeyi terk ettiğinde, geriye kalan toprak ve su değersizdir. İnsana hayat veren ateş "yukarı" ve "aşağı"ya bağımlıdır; tıpkı dünya ateşi gibi. İnsan dünyadaki her şey gibi sürekli bir akışın içindedir. Birbirlerini izleyen iki an içinde hem biziz, hem değiliz.

İçimizdeki ateş sürekli olarak suya dönüşür, su ise toprağa. Ne ki, karşıt süreç eşzamanlı ilerlerken değişmez kalıyor görünürüz.

UYKU-UYANIKLIK İnsan ateşle suyun ölçülerinin belirli salınımlarına bağımlıdır. Bu durum, uyku, uyanıklık, yaşam ve ölüm başkalaşmalarını yaratır. Herakleitos'a göre gövdedeki nemli, karanlık soluk verişlerin sonucunda uyku ortaya çıkıyor ve ateş düşüyordu. Uykudayken her şeyde ortak olan dünya ateşiyle bağlantımızı yitiririz ve kendi dünyamıza çekiliriz. Ateşle suyun düzenli bir dengede olduğu bir ruhta denge hali sabahleyin parlak solukların eşit ilerlemeleriyle yeniden kazanılır. LXXI. Parça'da geceleyin yakılan ışık insanın düşte gördüğü şey olmalıdır. O zaman gerçek karanlık aydınlanır gibi olur. Ayrıca, Herakleitos uyuyanların dünya işinde çalıştıklarını söyler. Söz konusu ışık her şeyde ortak olan Logos'un gerçek aydınlatmasının yerine geçen, bireysel, özel bir aydınlanmadır. Uykudayken insan ölüyle "temas" halindedir, ruh ateşi düşüktür, neredeyse sönmek üzeredir, pek çok yönden bir ölüyü andırır. Öyleyse, uyku, uyanık yaşamla ölüm arasında orta bir durumdur.

YAŞAM-ÖLÜM Hiçbir ruhta ateş ve su uzun süre dengede kalamaz. Biri öbürüne baskın çıkar. Her iki durumda da sonuç ölümdür. Ruhlar için ölümün su demek olduğunu biliyoruz. Ama bu, zevk arayan ruhların başına gelen bir şeydir. Çünkü zevk ruhun nemlenmesidir, tıpkı sarhoş olan adamın nereye gittiğini bilmemesi gibi. Kadehlerden sonra gevşeyince deliliği gizlemek zordur. Bu yüzden, "ölçüsüzlüğü söndürmek gerekir yangınlardan çok." Çünkü, "çetindir yüreğin arzusuyla savaşmak, istediğini ruhun pahasına satın alır."
Tıpkı yaz ile kışın bir olması ve birinin öbürünü "karşıt gerilim" ile yeniden üretmesi gibi, yaşam ile ölüm birbirlerini üretirler. Yaşam ve ölüm, genç ve yaşlı birdir. Aşırı nemden ölen ruh toprağın dibine gider, ama su topraktan gelir ve sudan bir kez daha ruh buharlaşır. Tanrılar ve insanlar birdir. Birbirlerinin yaşamlarını ölürler, ölümlerini yaşarlar. Her şey gerçekte bir başka şeyin ölümüdür. Gerçek yorgunluk aynı durumun sürekliliğidir, gerçek dinlenme ise değişmedir. Herakleitos yaşamın ve ölümün dengesini koruyan çevrimin süresini otuz yıl olarak tahmin eder. Bu, bir erkeğin büyükbaba olabileceği en kısa süredir.

TEOLOJİ Herakleitos'a göre, geleneksel dinin uygulamaları aptalca ve mantığa aykırıdır, zaman zaman gerçeği gösterseler bile. Herakleitos, Olympos dininin insanbiçimciliği ve putataparlığıyla alay ederken Ksenophanes'i izler. Bununla birlikte, tanrısallık ülküsünü tümüyle yadsımaz ve gizem törenlerinin doğru dürüst kutlandıkları zaman, değersiz olmadığını söyler. Bu tür törenlerin olumlu rolü olabilir, çünkü dolaylı olarak, insanların Logos'u kavramasını sağlarlar. Herakleitos, Ksenophanes'le uyuşarak Tanrı'nın bir olduğunu söyler. Ama popüler dine karşı yürüttüğü polemik, mitolojik sonuçlarından çok, ayinleri ve törenlerine karşıdır. Evlere tapınmanın saçmalığı üzerine yorum yapar. Teoloji ve dinle ilgili birkaç Parça, döneminin dinsel canlanmasına pek de sempatiyle bakmadığını göstermektedir.

ETİK Herakleitos'un etik öğütleri daha çok özdeyiş biçimindedir ve genellikle çağdaşlarıyla benzerlikler taşır. Ölçülülüğün önemini vurgular; ölçülülük ise bireyin kapasitesinin doğru değerlendirilmesine bağlıdır. Herakleitos'un öğütsel özdeyişleri fiziksel kuramlarındaki temel ilkelerden dolayı derin bir anlam kazanır. Ayrıca şeylerin özünün anlaşılması yoluyla, bir insanın tam anlamıyla etkin ve bilge olabileceğine olan inancı da bunu doğrular. Herakleitos felsefesinin temel ahlakı, etik ile fiziğin ilk kez biçimsel olarak iç içe örülmüş olmasıdır. "Karakter insanın kaderidir," sözü, Homeros'ta sık rastlanan, insanın yaptıklarından ötürü sorumlu tutulamayacağı görüşünün yadsınmasıdır. Daimon, burada, insanın kişisel yazgısı anlamına gelir. Bu yazgı, insanın bir ölçüde denetleyebildiği kendi karakteri tarafından belirlenir. Herakleitos'a göre insani yasalar, tanrısal-evrensel yasalar tarafından beslenir. Bu yasalar dünya düzeninin temel öğesi olan Logos ile bağdaşır. Burada, "besleme" temel anlamda metaforiktir; insan yasalarıyla Logos arasındaki ilişki dolaylıdır ve bunun maddi bir zemini yoktur. Çünkü iyi yasalar, tıpkı Herakleitos'un kendisi gibi, insanların dünyayla doğru ilişkisini anlayan, ateşli ruhlara sahip bilge insanların yarattığı bir şeydir.
Herakleitos'un ahlaksal öğretisi kimi zaman Etik'in "sağduyu" kavramının önceden sezinlenmesi olarak değerlendirilmiştir. Ama "ortak", Herakleitos'un vurguladığı gibi "sağduyu"dan çok farklı bir kavramdır. Kaldı ki Herakleitos "sağduyu"dan olabildiğince nefret etmişti. En çok itirazda bulunduğu "çoğunluk"un her biri kendi dünyasında ve kendilerine

özgü bilgeliği varmış gibi yaşar. Kamuoyu bu bakımdan, “ortak”ın tam tersidir. Herakleitos’un etiği onun insanbilimsel ve kozmolojik görüşlerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu görüşün birinci koşulu, ruhların kuru tutularak ateş demek olan bilgelik içinde kaynaşmasıdır. Gerçekten “ortak” olan budur ve en büyük yanlışlık, uyuyan insanlar gibi davranmak; yani ruhlarımızın nemlenmesine izin vermek, kendimizi dünya ateşinden uzaklaştırmaktır. Bilge bir insan, karşılığı kötü olmadan iyiyi sağlamaya çalışmamalıdır; çaba olmadan, huzuru aramamalı, hoşnutsuzluk olmadan mutluluğu yaşamayı beklememelidir. Kötüyü iyiyle birlikte tanımak zorunda kalmaktan yakınmamalı, şeylere tutarlı bir biçimde, bütünsel olarak bakmalıdır. Herakleitos “ortak” olanı kentin yasalarıyla karşılaştırarak Stoacı dünya-devletinin yolunu açar. Bu yasalar tanrısal yasanın yetkin olmayan cisimlenişidir. Yine de tanrısal yasayı ortadan kaldırmamalıdır çünkü bütün insani etkinliklerde bir görecelik vardır. İnsan Tanrı’nın yanında çocuktur. Böyleyken, surlar için olduğu kadar yasalar için de savaşmalıdır. Ve kuru bir ruha sahip bir yurttaşı barındıran bu kentte, en iyi bir, on bindir; çünkü onda “ortak” olan cisimlenmiştir.

Herakleitos’un yaşamı (MÖ 540-480)

Yaşamını Ephesos’ta geçirmesi, eski bir aristokrat aileden gelmesi ve kentteşleriyle arasının iyi olmaması dışında Herakleitos’un yaşamına dair bilinenler tümüyle söylentiye dayanmaktadır. Şöyle yazıyor Diogenes Laertios: “Ephesoslu, Bloson (ya da, kimilerine göre Herakon) oğlu Herakleitos. Bu adam 69. Olimpiyat’ta kırk yaşındaydı. Son derece mağrur, tepeden bakan biri olarak yetişmişti. ‘Çok bilmek öğretmez akıllı olmayı. Öğretse Hesiodos’la Pythagoras’a öğretirdi, bir de Ksenophanes’le Hekataios’a,’ dediği kitabından da anlaşılacağı gibi... Sonunda, bir insan kaçkını olarak dünyadan elini ayağını çekti, dağlarda ot ve bitki yiyerek yaşadı. Ama bütün gövdesini ödem kaplayınca kente indi ve hekimlere, bir şaşırtmacayla, yağmurlu bir havayı kurağa çevirip çeviremeyeceklerini sordu. Hekimler bir şey anlamayınca, kendini bir gübreliğe gömdü. Gövdesindeki suyun gübrenin sıcaklığıyla buharlaşacağını umuyordu. Ama bu bir sonuç vermedi ve altmış yaşında öldü.”

Diogenes Laertios biyografik bir öykü diyebileceğimiz yazısında, Herakleitos'un Ephesoslular için yasalar yapmaktansa Artemis Tapınağı'nda çocuklarla oyun oynamayı yeğlediğini anlatır. Herakleitos üzerine söylentilerin çoğu kendi sözleriyle açıklanabilir. Örneğin, aşırı insan kaçkınlığı onun insanların çoğunluğunu eleştirmesiyle (XCI. Parça); ölümcül ödemlerle kaplanması LXI. Parça'yla; aynı biçimde, eleştirdiği hekimlerin onu kurtarmak için bir şey yapmamaları, kendisini gübreye gömmesi XVII. ve CXXIV. Parça'larla ilintilendirilebilir.
MÖ III. yüzyılda yaşamış olan Phleiuslu Timon'un Herakleitos'a "muammacı" dediği bilinir. Herakleitos'un üslubuyla ilgili bu eleştiri daha sonra Latince obscurus (karanlık) sıfatının yakıştırılmasıyla son biçimine ulaştı (Cicero). Romalılar döneminde Herakleitos için yaygın betimlemelerden biri de "ağlayan filozof"tu.

Herakleitos'un kitabı

Diogenes Laertios'a göre, "Onun olduğu söylenen kitabın adı Doğa Üzerine'dir. Üç bölüme ayrılmıştır: Evren, Siyaset, Teoloji. Kimilerinin söylediğine göre kitabı Artemis Tapınağı'na adamış ve oraya koymuştur. Halk tarafından kolayca küçümsenmemesi ve yalnızca yüksek toplumsal konumda bulunanların anlaması için kitabı bilerek kapalı bir üslupla yazmıştır... Kitap o kadar büyük bir üne kavuşmuştur ki, Herakleitosçular denen tilmizler türemiştir."
"Doğa Üzerine" başlığı Aristoteles ve peripatetik filozofların "doğal filozof" olarak adlandırdıkları düşünürlerin yapıtlarına yakıştırılırdı. Bölüm başlıklarının özgün olmadığı ve Stoacı editörler tarafından düzenlendiği sanılmaktadır. Elimizdeki parçaların, bir konudan öbürüne atlayan bir kitabın parçalarından çok, sözel özdeyişler olduğu açıktır. Delphoi tanrısı ve Sibylla ile ilgili Parçalar, Herakleitos'un bilici üslubunu bilinçli olarak kullandığını göstermektedir. Buna neden olarak, Herakleitos'un yaşadığı dönemdeki dinsel canlanmadan dolayı bu üslubun gözde olması gösterilebilir.

2. Bu yazı, John Burnett, G.S. Kirk-J.E. Raven okumalarının bir özetidir.

NOTLAR

13. sayfadaki dizeler Cevat Çapan'ın Türkçeleştirdiği, "Küçük Yeşil Deniz" adlı şiirden alındı.

Parça	
I.	J. Burnett 2. sıraya aldığı bu Parça'ya ilişkin dipnotunda Logos'u Herakleitos'un kendi söyleminden başka bir şey olarak görmüyor ve filozofu peygamberliğe daha yakın buluyor. Logos yerine, Söz (ya da Kelam) demeyi yeğliyor.
IV.	"Dünya düzeni"ni kozmos karşılığında kullanıyorum.
XXII.	"Bütün bunlar"dan büyük olasılıkla adaletsizlikler kastediliyor.
XXXVII.	"Yakıcı", *prestner* sözcüğünün bire bir karşılığı. Bu tartışmalı sözcüğün karşılığı olarak Burnett, "ateşli bir hortumun eşlik ettiği kasırga"; Kirk-Raven, "yakıcı" (yıldırım ya da yangın); Charles Kahn ise, "yıldırımlı fırtına" diyor.
LXXVII.	Sibylla: Apollon'un efendisi olduğu, vecit halinde kehanette bulunan efsanevi kadın.
LXXXVII.	Tanrı'nın gözünde.
CV.	O Bias ki, "Çoğu insan kötüdür," demişti.
CXXVII.	Kykeon: Sıcak şarapta eritilen keçi peyniri.

KAYNAKÇA

Burnett, John, *Early Greek Philosophy*, London, 1982.
Kahn, Charles H., *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge, 1979.
Kirk, G.S.-Raven, J.E., *The Presocratic Philosophers,* Cambridge, 1892.